

OSMANLI TÜRK TOPLUMUNUN MODERNLEŞMESİNDE YENİ BİR MODEL: AVRUPALI MÜREBBİYELER

A NEW MODEL IN THE MODERNIZATION OF THE OTTOMAN TURKISH SOCIETY: EUROPEN MURABBIYAS (GOVERNESSES)

Ahmet KOÇAK*

Öz

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma çabaları başta askerî alan olmak üzere çok daha öncelere dayanmasına karşın Tanzimat Fermanı'nın ilanı (1839) resmi başlangıç kabul edilir. Osmanlı Türk toplumunda pek çok meselede olduğu gibi eğitim alanında da bu dönemde önemli adımlar atılır. Özellikle kız çocuklarının eğitime kazandırılması ilk "İnas" kız okullarının 1870'li yıllarda açılmasıyla olur. Edebî bir tür olarak Türk romanının ilk örneklerinin ortaya çıkması da bu dönemdedir. Toplum hayatına ayna tutan romanlarda bu devirde yaygınlaşan mürebbiyelere/enstitüttrisler yer verilmiştir. İlk başlarda Avrupa'dan özel olarak getirtilen, daha sonra bir iş ve emek kazancına dönüşen bu meslekle varlıklı Osmanlı Türk ailelerinin yalılarında, konaklarında, köşkerinde Avrupalı mürebbiyeler görülmeye başlanır. Ahmet Midhat Efendi'nin Felâton Bey'le Râkım Efendi'de Jozefino, Hüseyin Rahmi'nin Mürebbiyesinde Anjel ve Halid Ziya'nın Aşk-ı Memnu romanındaki de Courton bu dönemde öne çıkan ilk mürebbiye örnekleridir.

Bu makale çerçevesinde Osmanlı Türk modernleşmesinde mürebbiyelerin yeri üzerinde durulacak. İlk dönem romanlarında yer verilen mürebbiyelerin hangi özelliklere sahip oldukları, bunların toplum ve çocuk terbiyesinde nasıl bir fonksiyon icra ettikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Roman, eğitim, Jozefino, Anjel, de Courton.

Abstract

Even though Ottoman State's efforts of westernization, especially in military fields, goes way back in history, the declaration of Tanzimat Edict (1839) has been accepted as its official beginning. Important steps were taken in the field of education during this period, as in many other fields of Ottoman Turkish society. Especially gaining the girls into the world of education for the first time was realized by the foundation of "Inas (girls)" schools in 1870s. The emergence of the first samples of Turkish novels as a literary style also happened in this period. Mürabbiyes/enstitüttris (governesses) were given a place in the novels that shed light on social life. By means of this profession which was first imported from Europe and then turned into a way of making a living, European governesses started to appear in the mansions and cottages of the affluent Ottoman Turkish families. Jozefino in Ahmet Midhat Efendi's novel titled Felâton Bey'le Râkım Efendi, Anjel in Hüseyin Rahmi's novel

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kocakahmet70@hotmail.com

Mürebbiye, and Courton in Halid Ziya's novel Aşk-ı Memnu were first the exemplary characters that represented governess for children in this period.

In the framework of this article, we will deal with the place of the governesses in Ottoman Turkish modernization. We will try to explain the characteristics of the governesses who existed in the early novels and what function they carried out in the discipline and training of the children.

•

Keywords

Novel, education, Jozefino, Anjel, de Courton.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma çabaları başta askerî alan olmak üzere çok daha öncelere dayanmasına karşın Tanzimat Fermanı'nın ilanı (1839) resmi başlangıç kabul edilir. Osmanlı Türk toplumunda pek çok meselede olduğu gibi eğitim alanında da bu dönemde önemli adımlar atılır. İbtidai mektepler, Rüşdiyeler, İdadiler, Sultanîler, Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Tıbbiye gibi eğitim kurumlarının açılması bu yıllardadır. "Batılılaşma"nın resmen bir devlet politikası haline geldiği bu dönemi Tanpınar, "İmparatorluk, asırlardır içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden çıkarak, mücadele hâlinde olduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilân ediyor, onun değerini açıkça kabul ediyordu." (Tanpınar 2006: 126). sözleriyle ifade eder.

Kadınların eğitim hayatının içine girmesi de Tanzimat'ladır. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir: Tanzimat'tan önce de sayıları fazla olmasa da, özellikle saray ve çevresinden başlayarak şiir yazan, hattatlık ve nakkaşlık yapan, hayır işlerine öncülük eden, vakıflar kuran kadınlar eksik değildir (Çağman 1993: 242).

Osmanlı Devleti'nde kadınların eğitimine yönelik ilk adım 1858'de kız Rüştiyeleri'nin açılmasıyla atılır. Bu adımı daha sonra açılan kız öğretmen okulları (1870) takip eder. Bu tarihe kadar kadın eğitimcilerin hiç olmadığını da söylemek zordur. Mahalle mekteplerinde ve evlerde kadın hocaların özellikle kız çocuklarına eğitim verdiği de bilinmektedir (Yılmaz 2012: 18). 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kız ve erkeklerin eğitimini belli bir düzene sokmuştur. Yapılan yeni hukuki düzenlemeler ile kadın eğitimi devletin koruması altına alınmıştır (Akyüz 1982: 110-111).

Tanzimat Edebiyatı'nın kadın yazarları olarak Leyla Hanım, Makbule Leman, İhsan Raif, Emine Semiye ve Fatma Aliye Hanım gibi isimler sayılabilir. Bu isimlerin eğitilmiş, aydın ve varlıklı babalara sahip olmalarının, onların eğitilmiş birer kadın olmalarında önemli rol oynadığını da göz ardı etmemek gerekir. Tanzimat aydınının kızlarını, hatta eşlerini eğitilmiş şekilde yetiştirme derdine düşmeleri, önceki kuşaklardan farklı olarak Arapça, Farsça dillerinin yanı sıra Batı dilleri ve edebiyatlarını, Batı müziği ve ona ait enstrümanlarını çalmasını istemeleri, onları bu doğrultuda yeni arayışlara itmıştır. Bu arada Müslüman kızların Sıbyan Okulu'nu bitirdikten sonra devam edecekleri okulların olmaması kimi babaların kız çocuklarını misyoner okullarına ya da Osmanlı Devleti içindeki diğer cemaatler tarafından açılan okullara göndermeye yöneltmiştir (Çitçi 2011: 380-415). Bu anlamda ilk pedagoji kitaplarından sayılan *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri*'ni (İstanbul 1313/1895) kaleme alan Ayşe Sıdika Hanım, Beyoğlu'ndaki Zapyon Kız Okulu'nda eğitim görmüştür. Yine Şair Nigar Hanım, özel hocalardan aldığı derslerin yanı sıra yedi yaşından itibaren yatılı olarak Kadıköy'deki Fransız Kız Mektebi'nde kalmıştır (Toska 1994:198). Kızların eğitimine yönelik açılan okulların yanı sıra süreli yayınlar da kızların eğitimi ve bilgi seviyelerinin yükselmesinde önemli bir işlev görmüştür.¹

Yeni Bir Eğitimci Model Olarak Mürebbiyeler

Bir toplumu eğitmenin, aydın ve bilgili bir nesil yetiştirmenin yolunun çocuk eğitiminden geçtiği bilinmektedir. Bu bağlamda özellikle kadın yazarlar çocuk terbiyesi üzerine ehemmiyetle eğilmişler, toplumun eğitiminin buradan başladığına sıklıkla vurgu yapmışlardır.

¹ Daha geniş bilgi için bkz. İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası, 1993, İstanbul: Metis Yay.

Ancak nasıl bir eğitim modelinin esas alınması gerektiği konusunda Tanzimat'ın ilk yıllarında zihinlerin bulanık olduğu anlaşılmaktadır. Nasıl bir eğitim? Geleneksel eğitime karşı çıkarken, yerine düşünülen eğitim modelinde eğitimciler kimler olacaktır? Uygulanmak istenen eğitim modeli nedir? Özellikle yabancı mürebbiyelerin eline bırakılan çocukların aldıkları terbiye ve kültür sonucu, başta giyim kuşamları olmak üzere kendi toplumuna yabancılaşmaya başlamaları en çok tartışılan konuların başında gelir. Nitekim Fahrünnisa Hanım, *Hanımlara Mahsus Malumat*'a yazdığı makalesinde bu konuyu farklı yönleriyle ele alır.

“Ah hangi birini yazayım?... Mesela iki çocuk müsadif-i nazarınız olur, birinin bir kucak altın gibi sarı saçları bir şapka ile pûside, envâr-ı İslamiyet lemean eden küçük çehresi şapkanın kenarındaki dantelalar ile nim sayedar bulunuyor. Diğzerinin başında bulunan bir bonetanın altında pertev-i asalet ile müzeyyen mini mini bir nâsiye-i âliye görünüyor. Refakatlerinde olup, etvâr-ı amiranesinden bazı kimseler tarafından valideleri zannolunan kadından ve tekellüm ettikleri lisandan kendilerinin hangi kavim ve mezhebe mensup oldukları meşuk kalıyor, o kadın onların nesidir? Mürebbiyesi! Aman yarabbi! Ecnebi kadına arz-ı ihtiyac edelim. İmtisal için ecanibten misal arayalım. Hayf, sad hayf!”

“Asılları nesilleri, huyları, halleri, fikirleri hatta sıhhatleri, hasılı her şeyi mechul ve şüpheli olan ve memleketlerinde geçinmekten aciz kalarak buraya dökülen bir alay adi mahluklara” çocukların teslim edildiği yazar tarafından dile getirilir (Toska 1994: 201).

Ecnebi mürebbiyeler altında büyüyen çocuklar gitgide İslamiyet aleyhinde bir düşünceye sahip olacaklar ve topluma tamamen yabancılaşacaklardır. Bir süre sonra da kendilerini “felâtun -ı zaman, allâme-i cihan olarak” görüp, kendilerine benzemeyen ya da onlar gibi yetişmeyenleri hatta annelerini bile beğenmeyeceklerdir. “Hele eğer valideleri alaturka terbiyede ve eski kafada ise vay biçare kadının haline”² (Toska 1994:201).

Avrupa'dan Hristiyan mürebbiyeler getirilmesi ve bunlar elinde büyütülen nesillerin doğduğu toplumsal sorunlar padişaha kadar ulaşmış olmalı ki, 1901 yılında Sultan II. Abdülhamit konuyla ilgili bir ferman yayınlar.³ Fermanda “Avrupalı ve yerlilerden gayet ahlâksız ve uygunsuz birtakım Hristiyan kadınlarının mürebbiye namıyla ve süt ana sıfatıyla ve sair bir suretle İslâm hanelerine alınarak” Müslüman çocuklarının bakımı ve eğitiminin kendilerine terkedildiği, onların da kendi bildiği gibi bu çocukları eğittiği ve bunun sakıncalarına dikkat çekilir (Karakışla 2014: 108-109).

“Alafranga Terbiye” başlığı altında kaleme alınan bir başka yazıda ise, “frenk terbiyesi” farklı yönleriyle ele alınmıştır. Mürebbiyelerin hangi niteliklerde olması gerektiği, çocukların ana dillerini öğrenme yaşına gelmeden yabancı dil öğrenimine başlamalarının sakıncaları üzerinde durulmuştur.⁴ (Toska 1994: 201). Bu arada Batı'yı ve Batılılaşmayı yanlış anlayan, daha sonra “tatlı su frengi”, “züppe” olarak ifade edilen tiplere ilk dönemlerde “frenk” kelimesinin de bu manada kullanıldığı hatırlanmalıdır (Perin 1946: 67). Dolayısıyla ilk roman örneklerinde yeni yeni ortaya çıkan bu alafranga tipler, daha sonra toplumun içine yayılmaya başlayacaktır.

Osmanlı Türk toplumunda kadını eğitmenin, topluma kazandırmanın yollarından ilki özel ya da resmi eğitim kurumlarıdır. İkincisi ise, “konak eğitimi”dir. Yöntem olarak mahalle eğitimine benzemekle beraber, onda hedeflenen amaçlar çok farklıdır. El becerisi yerine, soyut düşünmeyi, akıl yürütmeyi metodu kazandırmayı amaçlayan bir eğitim modeli olarak

² Fahrünnisa, “Muharrir Beyefendi”, *Hanımlara Mahsus Malumat*, Nr. 10, 10 Rabiülevvel 1313/31 Ağustos 1895, s.12-13.

³ Bu belge Karakışla tarafından tespit edilerek yayımlanmıştır. Bkz. Yavuz Selim Karakışla (2014), *Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, s. 110-111.

⁴ “Alafranga Terbiye”, *Hanımlara Mahsus Malumat*, Nr. 13, 30 Rabiülevvel 1313/20 Eylül 1895, s.25-26.

karşımıza çıkar (Işın, 1988: 23). Özellikle Avrupa'dan gelen mürebbiyelerin daha sonraki dönemlerde bir kısmının da buna hizmet ettiği söylenebilir.

Hususiyle varlıklı aileler tarafından tutulan bu mürebbiyeler, "Batılı yaşayış ve kültür unsurlarının Türk evlerine kadar girip yayılmasında en etkili faktörlerden"dir (Kavcar 1985: 182). Avrupa'da XIX. yüzyılda yaygın şekilde ücretli bir iş kolu olarak cari olan hizmetçilik, Tanzimat sonrası Osmanlı Türk toplumunda varlıklı ailelerin hizmetçiler, aşçılar, mürebbiyeler edinmesi şeklinde ortaya çıkar (Karakışla, 2006: 98). Hatta ilk başlarda yurt dışından özel olarak getirilmeye başlanan mürebbiyeler, daha sonra yaygınlaşmaya ve kendileri gelmeye başlamışlardır. Bunlar dönemin gazetelerine ilanlar vererek öğrenci aramaya, kendilerini duyurmaya çalışmışlardır (Ulu 2014: 602).

Çocuk eğitiminde önemli bir yeri olan adına, dadı, mürebbiye gibi isimler verilen bu insanlar XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı ailesinde görülmeye başlar. Avrupalı mürebbiyelerle beraber İstanbul'da yaşayan yerli Hristiyan halk arasında Türk ailelerine mürebbiye olarak giren ve çalışan kadınlar çocuğun geçmiş dönemle ilgili bağını koparmış, ona yeni bir hayat sunmuştur. "Matmazel" bir Avrupalı mürebbiye olarak başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde aile içinde varlığını sürdürmüş ve yeni bir model oluşturmak için çocukları eğitmiştir. Bu çocuklar ikinci kuşak olarak babalarından farklı bir anlayış ve yaşayış benimsemişlerdir. Eski geleneği devam ettirenler ise bu şekilde bir mürebbiye elinde yetişmeyenlerdir (Baykara 2007: 394-395).

Osmanlı aile yapısının sağlamlığına karşın, özellikle Türk erkeklerinin Avrupalı kadınlara karşı rahat hareket etmeleri, hatta kimi Osmanlı padişahlarının da bunda öncü olmaları bunu hızlandırmıştır. Avrupa'dan mürebbiye ya da başka sebeplerle gelen kadınların Osmanlı Türk erkeğini Batılılaştırma yolunda öncülük ettikleri görülür (Baykara 2007: 387).

Batılı tarzda eğitim gören, yabancı dil öğrenen gençlerin toplum içinde sosyal statü kazanmaları, itibar görmeleri, varlıklı ailelerin daha küçük yaşlarda çocuklarına yabancı mürebbiyeler tutmasına sebep olmuştur. Mürebbiye eğitiminin tercih edilme sebeplerinden birisi de özellikle eğitimin her alanından yararlanamayan kız çocuklarının bu yolla eğitilmesini sağlamaktır. Mürebbiyelerin en fazla var olduğu dönem Kırım Savaşı sonrasıdır. Savaşın mağduru olarak para kazanmak için Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı kadınlar da vardır. Bunlar evlerde özellikle kız çocuklarına Fransızca dersi verirler, piyano çalmayı ya da resim yapmayı öğretirler (Uğurcan 1992: 500).

Hatta o dönem varlıklı Osmanlı erkekleri arasında evlenecekleri zaman Fransızca dil bilen kız aramaya başladıkları da bilinmektedir. Fatma Aliye Hanım konuyla ilgili düşüncelerini, erkeklerin "birçok emekler sarfıyla öğrendikleri bir lisanı elbette işletmek istemelerinin normal görülebileceğini, ancak "Fransızca öğreteceğiz ve talim ve tahsil ettireceğiz diye bazı kızlarımıza gayet acib ve garip terbiye verildiği dahi münker değildir." diyerek yaygın bir yanlış anlayışı dile getirir. Bazı ailelerin kızlarının ne öğrendiğine dikkat etmediğini ya da farkında olmadıklarına işaret eden yazar, "Kızcağızlar Fransa tarihini mükemmel biliyor da tarih-i İslâm'dan bihaber!" der. "Avrupa'nın bütün meşhurlarını bilirler de İslam ve Osmanlı tarihinin önde meşhur simalarından haberleri yoktur." yakınmasında bulunur (Çiçekler-Andı 2009: 134-135).

Romanlara Yansıyan Mürebbiyeler

Nitekim kısa sürede moda halini alan bu yeni anlayışla Osmanlı Türk ailesinin konaklarına, yalılarına, köşklarine musiki hocaları, yabancı mürebbiyeler girmeye başlar. Türk romanında bu mürebbiyelerin hem olumlu hem de olumsuz pek çok örneğinin canlı anlatımlarla hikâyeleri konu edilir. Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâtnun Bey'le Râkım Efendi*'de Jozefino, Rezaizade Mahmut

Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda Mösyö Pierre, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye* romanının temel kişisi Fransız Anjel ve Halid Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*'sundaki Matmazel de Courton bunların ilk örneklerindedir (Ceran 2002:218-221).

Osmanlı Türk ailesine mürebbiye olarak dâhil olan bu tipler arasında işini düzgün yapan, çocukları eğitime derdinde olanlar bulunmakla beraber, Fahrünnisa Hanım'ın endişeyle dile getirdiği şekilde, Türk örf ve adetlerinin tamamen zıddı bir hayat görüşüne sahip, sırf yabancı olduğu için zengin ailelerde mürebbiyelik vazifesi yapan olumsuz, yıkıcı bir rol oynayan tipler de olmuştur. Bu yazının sınırları içerisinde Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâtn Bey'le Râkım Efendi*, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye* ve Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın hikâye ve romancıları Halid Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* romanlarında yer alan mürebbiyeler, başta eğitim olmak üzere farklı açılardan değerlendirilecektir.

1. Batı İle Doğu Arasında Kalanlar

Türk Edebiyatında yanlış Batılılaşmayı ele alan ilk roman olarak değerlendirilen *Felâtn Bey'le Râkım Efendi*'de Madam Jozefino, hayatını İstanbul'da yüksek tabakaya mensup, alafrağa bir hayata özenen zengin aile çocuklarına piyano dersi vererek kazanır. Sevdiği adamla evlilik dışı ilişki yaşamayı Avrupa ahlâkına - uygun gören Jozefino, bunu bir metres hayatı olarak algılamaz. O, kendi içinde tutarlı, sözüne sadık ve açık kalplidir. Nitekim Rakım'la dost hayatı yaşamasına rağmen, Rakım'ın Canan ile evlenmesine yardım eder. Jozefino'nun önemli bir özelliği de Râkım'ın ilişkilerini sır olarak saklamayı bilmesidir. Jozefino, Canan'a piyano dersi verirken ona Fransızca da öğretir (Ahmet Midhat, 2000: 41). Ayrıca Türklere misafirperverlik, samimiyet, dostluk, küçük şeylerden mutlu olma gibi yönlerden hayrandır (Ahmet Midhat 2000: 90).

Ahmet Midhat Efendi'nin ilk mürebbiye tiplerinden birisi olarak çizdiği Jozefino, Batılı bir hayat tarzı yaşamakla beraber Türklerin örf ve adetlerinin iyi taraflarını da beğenen, takdir eden birisidir. Mürebbiyelik vazifesini ciddiyetle yerine getirir. Ancak Ahmet Midhat Efendi daha sonra yazdığı romanlarda sırf yabancı olmanın veya Fransızca bilmenin dışında vasıfları olmayan mürebbiyelere karşı toplumu uyarır: "Dostlara nasihat ederim ki hanelerine muallime alacakları zaman Fransa Maarif Nezaretî'nin muallimeliğe mahsus olan şahadetnamesini arasınlar. Hatta böyle bir şahadetname ibraz olunduğu zaman bile sahte bir şey olmasından emin olmak için Fransa konsultosuna müracaat külfetinden kaçınmasınlar." (Ahmet Midhat 2003:153) Ahmet Midhat Efendi başka romanlarında da Avrupalı mürebbiyelere yer verir. Özellikle eski metotla ders veren yerli hocaların çocukları eğitmedeki başarısızlığına karşılık, Batılı kimi mürebbiyelerin ders verdiği çocuklara kısa zamanda okuyup yazmayı öğretmeleri, bir Batı dilini kavratmaları gibi açılardan onlar hep üstün bulunur (Okay 2008: 363-370).

2. Mürebbiyeliği Kazanç Kapısı Olarak Görenler

Ahmet Midhat Efendi'nin elinden tutarak yetiştirdiği romancılarından birisi de Hüseyin Rahmi'dir. O *Şık* romanını yazdıktan sonra ilk önce Ahmet Midhat Efendi'ye götürür ve okutur. Hüseyin Rahmi romanlarında genel olarak "Türkiye'nin yüz elli, iki yüz yıldan beri geçirdiği kültür ve medeniyet buhranı ile ilgili alafrağalık, batıl inanç, ahlâk ve geçim sıkıntısı arasında çatışma, aşk ve evlilikte anlaşmazlık, sosyal sefalet, eski ahlâk kaidelerine, örf ve adetlere isyan konularını ele almıştır." (Kaplan 1976: 456). Onun *Mürebbiye*⁵ romanı toplumun önemli bir meselesini, yanlış batılılaşmayı mizahi bir üslupla ele alır. Bu romanında yazar, "Fransız

⁵ Mürebbiye romanı önce İkdâm gazetesinde tefrika edilmiş (İkdâm, Nr. 1267, 24 Kânunusani 1315) devamında da kitap halinde basılmıştır. Hüseyin Rahmi (1927), *Mürebbiye*. 2. bs. İstanbul: Maarif Matbaası, 294 s.

natüralizminin buluşu olan ‘tecrübî roman’ üzerinde merkezileştiği görülür. O roman kahramanlarını sosyal yapıları, çevre şartları ve irsiyetleriyle beraber değerlendirir. Bu yönüyle ‘tam bir natüralist’ tir (Akyüz 1983: 135).

Yanlış Batılılaşmayı beraber öne çıkan temel sorunlardan birisi de, çocukların, eğitiminin ne olduğu tam olarak bilinmeyen yabancı mürebbiyelere teslim edilmesidir. Dolayısıyla bu romanın esas tipi Fransızca ‘da ‘melek’ anlamına gelen Anjel’dir.⁶ Yazarın üslubundaki önemli özelliklerden birisi mizah/ironidir. Kahramanlarına bu ismi verirken de kara mizah örneği çizer. Anjel’in yaşantısındaki çarpıklıkla ‘melek’ anlamına gelen ismi arasında tam bir tezat vardır.⁷

Anjel, başta kendisi ve annesi olmak üzere genç kızları iğfal eden erkeklerden intikam alma peşindedir. Ancak bunu yaparken de kendisi bu oyunun bir parçası olmaktan kurtulamaz. Anjel, Fransız natüralistleri gibi düşünür. Onun için ‘ahlâk maskeden başka bir şey değildir. İnsanda esas olan tabiattır.’ Yazar, romanın ana karakteri Anjel’in hayatını belli devrelere ayırarak okuyucuya tanıtır. Onun hayat hikâyesinin ilk everesi Paris’te geçer. O, doğduğu zaman babası belli olmadığı için annesinin adıyla yazılmış çocuklardandır. Annesiyle Fransa’da iken babasının kim olduğu hakkında kavga etmişlerdir. Hatta sıkıştırmalar sonunda annesi birkaç isim sayarak bunlardan birisinin babası olabileceğini, ‘Kimin kızı olduğunu ben ne bileyim? İşte bunların içinden babanı ara da bul!’ şeklinde söylemiştir. (Hüseyin Rahmi 1901: 12)

Annesi gibi Anjel de biraz büyüyünce fuhuş batağına düşmüştür. ‘Henüz küçüktü. Fakat fuhuşta irsen haiz olduğu istidat hasebiyle o sanatta validesinden daha üste çıktı.’ (Hüseyin Rahmi 1901: 12) O da tıpkı annesi gibi erkeklerle düşüp kalkmaya başlar ve bu ortamda gebe kalır. Kendisi bu çocuğun dostu Mösyö Andre’den olduğunu söylese de dostu ona, ‘Ben seninle serbest halde yaşadım. Bu hayattan çıkacak bütün iyilik ve kötülük sana aittir matmazel’ diyerek olaydan sıyrılır. Daha sonra şair ve yazar Mösyö Boudler de çocuğun kendisinden olduğunu kabul etmez.

Anjel’in hayatının ikinci safhası İstanbul’a gelişidir. O, çocuğunu büyük annesinin şefkatine emanet ederek yeni bulduğu Mösyö Maksim’le İstanbul’a gelir (Göçgün, 1993: 56-58). ‘Anjel Garp metanın Şark’ta para ettiğini bildiğinden ve kendini de o metalden biri addelediğinden hem ziyaret, hem ticaret maksadıyla Mösyö Maksim’in peşine takılır, birlikte Dersaadet’e gelirler.’ (Hüseyin Rahmi, 1901: 37). Anjel’in Paris yılları pek parlak olmayan bir devredir. İstanbul’a gelince ‘hasbahçenin baldıranı, mezbelenin gülfidanı olur.’ (Hüseyin Rahmi 1901: 11).

İstanbul’da dostu Mösyö Maksim ticaret işiyle uğraşırken o da kendi hayatını yaşamaya devam eder. İşi o kadar azıtır ki, bir gün Maksim, onu bir Rum genciyle kendisini aldatırken yakalar. Dostu tarafından terkedilen Anjel’in eğitimcilik hayatı ya da İstanbul’un yüksek bir tabakasına intisap etmesi bundan sonra başlar (Aytaş 202:141). Anjel, Osmanlı Türk toplumunda moda haline gelen Avrupalı kadınların köşklerde, konaklarda,yalılarda refah içerisinde mürebbiyelik/eğitmenlik yaptığını biliyordur. Dolayısıyla kendisi için en kârlı yolun mürebbiyelik olduğunun da farkındadır.

⁶ Türk edebiyatında Hüseyin Rahmi’nin *Mürebbiye* ‘sinin ana kahramanlarından Anjel ismi, daha sonra İrfan isimli bir yazar tarafından 1914 yılında kaleme alınan bir romanın da adı olur: İrfan, *Matmazel Anjel*, Cemiyet Kütüphanesi 1330/1914, 111 s. Bu romandaki Anjel’in geniş bir değerlendirmesi için bkz. Murat Tan, *Edebi Eserlerde İktidar Mücadelesi (1896-1923)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 2014, s. 65-71.

⁷ Hüseyin Rahmi’nin ilk romanı *Şık*’ta da buna benzer bir isim ironisi vardır. Romanda Anjel’in ilk örneklerinden sayılabilecek Potich, Fransızca Çin ve Japon vazosu manasına gelen bu kelime aynı zamanda onu taklit eden içi renkli eliş kâğıtlarıyla süslü adı, taklit cam vazo manasına da gelmektedir. Bkz. Mehmet Kaplan (1976), ‘Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanlarında Asli Tipler’, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul: Dergâh Yay. s. 465.

“İki yol çantası ile iki eli böğründe beş parasız sokak ortasında kalan” Anjel kerhanelerden birine sığınmak yerine, çirkin sanatını umûmilikten hususiliğe dökmek, fahişelik yorgunluğundan bir parça dinlenmek isteyerek, İstanbul’da yerleşmiş itibarlı bir Fransız ailesine başvurur. Bu aile tarafından ona önce ucuz bir oda kiralar sonra da mürebbiye olarak Dehri Efendi ailesine gönderilmesine aracı olunur. Fransa’da iken “fiy public” denilen düşük kadınlardan sayılır. Ancak burada mürebbiye sayılmasına şaşar. (Hüseyin Rahmi 1901: 10)

Anjel’in mürebbiye olarak girdiği konağın sahibi Dehri Efendi belli özellikleriyle dönemin Osmanlı Türk toplumuna göre “yarı aydın” sayılabilecek bir kişiliğe sahiptir. Hem Batılılaşmak isteyen hem de kendi geleneğinden kopmak istemeyen Dehri Efendi, altmış beş yaşlarında emekli birisidir. Babasından da önemli miras kalmıştır. İlme merakı ve sevgisi vardır. Fransızca’yı iyi bilir. Dehri Efendi’nin ilk karısından Melahat ve Şemi Bey doğar. Karısının ölümünden sonra tuttuğu odalıktan da Nezahat Hanımla Vâhip Bey olur. Melahat evli, on sekiz yaşından büyük oğlu yatılı okulda olduğu için evin küçükleri Nezahat ile Vâhip’e Anjel ders verir (Hüseyin Rahmi 1901: 44-46).

Avrupalı bir mürebbiye olarak Anjel’in odası da Dehri Efendi tarafından Avrupaî tarzda düzenlenir.

“... Yalnız karyolanın başucuna alafrangalık âdetince lâzımlı addolunan bazı çanak çömlek koymak için vaz’ edilen küçük dolap yerine koskoca bir dolabı boru vaz’ edilmiş olmasından başka odanın tefrişatça bir kusuru yoktu.” (Hüseyin Rahmi 1901: 83)

Ancak yazarın ifadesiyle “alışmış kudurmuştan beterdir.” sözü gereği Anjel’in mürebbiye olarak geldiği Dehri Efendi konağında Amca Bey, Dehri Bey’in büyük oğlu Şemi, damadı Melahat Hanımın kocası Sadri, Anjel’le beraber olma derindedir. Eşinden hiç ayrılmayan Sadri, eşi Melahat’ı İstanbul’da teyzesine gönderdiği bir akşam Anjel’in yanına girer (Hüseyin Rahmi 1901: 110).

Romanda konağın kâhyası Eda Hanım yerliyi temsil eder. O, evin çocukları Vâhip ile Nezahat’ın mürebbiye Anjel’den aldığı dersler ve terbiye ile sabah akşam Fransızca birkaç kelime söylemeleriyle nasıl terbiye olabileceğini sorgular. Aynı şekilde çocukların büyüklerinin karşısında laubali hareketleri, rahat tavırları farklı bir terbiye ile yetiştirildiklerini ortaya koyar (Hüseyin Rahmi, 1901: 127-128). Eğitim seviyesi düşük Eda Hanım’ın Batılı mürebbiyenin elinde yetişen çocuklardaki olumsuz değişimi, gelenekten kopuşu fark etmesi dikkat çekicidir.

Geleneksel ve muhafazakâr bir tip olarak çizilen Dehri Bey, Avrupalı mürebbiye karşısında romanın sonunda kendi değerlerinden vazgeçmiştir. Ancak bu aşamaya gelinceye kadar kendi içinde gelgitler yaşamaktan da geri kalmaz. Örneğin, Dehri Bey’in çocukları Vâhip ile Nezahat’ın yanında Anjel’i neden yatırmadığı Amca Bey’le yeğeni Şemi’nin konuşmalarında anlatılır.

“Çocukları mürebbiyeleriyle yatırmamasında mühim bir sebep var. Anjel o kadar mutaassıp bir kız değil amma neden bilmem? Karyolasının başı ucunda haçı falan var... Çocuklar beraber yatıp kalkarsa göre göre bazı ibadet-i Hristiyanıye öğrenirler...” (Hüseyin Rahmi 1901: 244).

Batı değerlerine ve inançlarına şekilce bağlı olan Anjel mürebbiye olarak girdiği evde bu evin çocukları Vâhip ve Nezahat’a Fransızca öğretirken evin büyük oğlu Şemi, enişte Sadri ve Amca Bey’in kıza âşık olmaları, onun da üçünü de odasına almasıyla devam eder. En sonunda Dehri Bey de bu kervana dahil olur (Toker 1990: 46-51).

Anjel’in konağa girerken tek bir hedefi vardır, para kazanmak. Bunun dışında ahlâkî bir ölçüsü yoktur. Evin tüm erkekleriyle ilişkiyi ilerletmesi de bu amacına ulaşmak içindir. Yazarın ironik bir şekilde dile getirdiği Türk erkekleri, ne olduğu belli olmayan mürebbiye ile beraber olmaya çalışırken bir düşünce doğrultusunda hareket etmezler. Erkeklerin tamamı Doğu

kültürüne has, duygusallık ve hayal içindedirler. Hâlbuki Avrupa kültürüne sahip Anjel, yaptığı şeylerde bilinçli ve planlıdır (Kerman 1998: 88-89).

Burada iki farklı dünyaya ait - bakış açısının da yazar tarafından verilmek istendiği görülür. Avrupa insanı koyduğu hedefe ulaşmak için planlar yapıp o doğrultuda hareket ederken, Doğu insanı günlük olaylara göre hareket eder. Dile getirilen bir başka yön de, Doğu-Batı medeniyeti arasında kalan Türk erkeğinin, Türk aile yapısının ufak bir dokunuşla nasıl sarsılmaya ve yıkılmaya doğru gittiğini göstermektir. Çünkü romanın ana karakteri, ailelerin çocuklarını teslim ettiği mürebbiye Anjel'in evlilik kurma, aile inşa etme gibi bir düşüncesi yoktur. Daha sonra Türk toplumunun en temel kurumlarından ailenin yabancı mürebbiyeler eliyle nasıl sarsıldığını görmek mümkündür. Çünkü bu mürebbiyelerin çoğu evlilik ve aile hakkında Anjel gibi düşünürler. "İçimizde en bahtsız olanlar, bir erkeğe sahiden gönül vermek felaketine uğrayanlardır. Bir erkeği sevmek, bizim gibi kadınların harap olmasının sebebidir..." (Hüseyin Rahmi, 1901: 34) Dolayısıyla bu romanda olumsuz bir örnek olarak çizilen Anjel tipi Batılı mürebbiyeler, yeterince araştırılmadan, ehil olup olmadıkları sorgulanmadan aileye dahil edildiği takdirde, nasıl bir felakete de karşılaşılacağına bir örneği sunulmuş olur (Tüzer 2011: 1282).

3. Meslek Olarak Mürebbiyelik Yapanlar

1899 yılında Mürebbiye romanıyla aynı yıl Servet-i Fünûn dergisinde tefrikaya başlayan ve 1901 yılında kitap haline getirilen Halid Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*⁸ romanında müspet bir karakter çizen Matmazel de Courton mürebbiye olarak olumlu bir tiptir. Varlıklı, kültürlü bir İstanbul Beyefendisi olan Adnan Bey, ilk eşinin rahatsızlığı dolayısıyla dört yaşındaki kızı Nihal'e mürebbiyeler tutmuştur. Adnan Bey'in yalısına gelen bu mürebbiyeler, "ilk kabul ettirmek istenilen mahlûklardan, o henüz Fransa'dan geldiklerini iddia eden, ancak bir, nihayet iki yerden ziyade bulunmuş olduklarını itiraf etmeyen rahibelerin yetimhanelerinde yahut terzi çıraklığında nakış öğrenmiş, Fransızcalarını bir telaffuzun süslerine boğmaya çalışan kızlardan" epeyce gelip gidenler olmuştur. Hatta bugün Alman olduğunu iddia ederken ertesi gün Sofya Yahudilerinden olduğu anlaşılan, geldiğinde dul olduğunu söyleyip de hiç evlenmemiş olduğunu ağzından kaçırınlar da olmuştur (Halid Ziya 1925: 71-72). Adnan Bey, yalanlarla dolu mürebbiye tayfasından çok korkmuştur. Ne yapacağına karar veremez duruma gelmiştir. Burada yazarın romanında olumlu bir karakter olarak çizdiği Matmazel de Courton'un zıt örneklerini tasvir ederek olumlu bir örneğe zemin hazırladığını düşünmekle beraber, esas üzerinde durulması gereken noktalardan birisi, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında yabancı mürebbiye çılgınlığının ne seviyelere ulaştığını ortaya koymasındır.

Önceki mürebbiyelerden ağzı yanan Adnan Bey, evine alacağı mürebbiyede bu kez çok titiz davranır. Onun yalısına mürebbiye olarak alınan Matmazel de Courton'u yazar okuyucuya tanıtır. O, gençliğinde Fransa'da Piyer Loti'nin eserlerini okuyarak büyümüş, işini seven, asil, namuslu birisidir. Adnan Bey'in yalısına geldiğinde daha önce İstanbul'da mürebbiyelik tecrübesi de vardır.

"Matmazel de Courton'un Behlül'ün o kadar istihzalarına hedef olan serpuşları ne derece müzeyyen, mutantansa sergüzeşti bilakis o derece sade, muhtasardı. Servetinin son kırıntılarını Paris'te Longchamps koşullarında kaybettikten sonra ancak bir kuş kafesini doldurabilecek

⁸ *Aşk-ı Memnu*, Servet-i Fünûn dergisinde tefrika edildikten sonra (Servet-i Fünûn , Nr. 413-479, 28 Kânun-ı sani 1314 / 9 Şubat 1899 – 4 Mayıs 1316 / 17 Mayıs 1900) Alem Matbaası'nda kitap olarak basılmıştır. (Halid Ziya, *Aşk-ı Memnu*, İstanbul 1316 / [1901], 527 s.). Daha sonraki baskısı ise, *Aşk-ı Memnu*, Sabah Matbaası, İstanbul 1341 / 1925, 520 s.

kadar beynini kurşunla yakan bir babanın kızıydı. Evlenmek için zaten pek geç kalan Matmazel de Courton, ya ailesinin bütün tarih-i asaletini lekeleyecek bir hayatla Paris kaldırımlarına düşmek yahut ilelebet fakir fakat asalet zade bir kız sıfatıyla vilayetlerden birinde, akrabasının yanında mülteca bulmak çarelerinden birini ihtiyara mecbur idi. İkincisini tercih etti. Hatta burada tamamen sığınmış bir mahlûk menziletinde kalmamak, sofrada yediği ekmeği kazanmış olmak için evin çocuklarının talim ve terbiyesini üzerine almıştı” (Halid Ziya 1925: 70-74).

Bu arada varlıklı ve müreffeh bir hayat yaşayan kültürlü Adnan Bey’in çocuklarına yabancı mürebbiye aramaya yönelirken, onlara Türkçe hocası tutmayı düşünmez. Çocuklarının Türkçe dersleriyle kendisi ilgilenmeyi tercih eder, ancak bu dersler kısa zamanda sıkıntı veren, bir türlü gerçekleştirilemeyen şekle dönüşür (Kerman 2008: 103).

Halid Ziya, De Courton’un olumlu yanlarını çizerken onun sadece ahlâkını, faziletini anlatmaz, daha İstanbul’a gelmeden önce kitaplarda okuduğu asil bir Türk evini de yakından görmek istediğini ilave eder. Onun en büyük hayallerinden birisi “Bir Türk evine girmek. Türk memleketinde bir Türk hayatıyla yaşamak”tır (Halid Ziya 1925: 72). Hatta Batılı tarzda dayalı döşeli Adnan Bey’in yalısını görünce de bu hayalini gerçekleştiremeyeceği için sukut-ı hayale uğrar. Ancak kısa süre sonra öksüz kalan evin iki çocuğuna kendi öz anneleri gibi sahip çıkar, onlara Beyoğlu’ndan bir şeyler almak için mağazadan mağazaya dolaşır.

Ev halkıyla geldiği gün, yakın ilişki ve dostluk kuran De Courton, Adnan Bey’in yalısına mürebbiye olarak geldiği ilk gün Nihal’in hasta yatağındaki annesi tarafından, “Siz Nihal için bir muallimeden ziyade bir valide olacaksınız” (Halid Ziya, 1925: 76) vasiyetiyle karşılaşır. Bu işini zaten düzgün yapan Fransız mürebbiye De Courton’a ayrı bir sorumluluk yükler. O, mürebbiye olmanın ötesinde, öksüz kalan çocuklara annelik duygusunun eksikliğini hissettirmemeye çalışır. Çocukların müzik kültürünün gelişiminde, piyano çalmalarında De Courton’un büyük emeği olur. Hatta onun Doğu kültürünü, örfünü yansıtan şu tablo da ilginçtir. Adnan Bey’in evine, evin hanımı olarak gelen Bihter, on dört yaşlarındaki Nihal’e “Ben isterim ki sen küçük bir çocuk değil, genç bir kız olasın. Bu kısa etekler... Bunlar on ikisine kadar pekiyidir. Fakat on ikiden sonra...” şeklinde sözlerine De Courton, “-Lakin madam zannederim ki pek erken... Fransa’da bu kadar çocuklar bahçede çember çevirir. Nihal’in eteklerini uzatmak için hiç olmazsa iki sene daha beklemek lazım gelir.” (Halid Ziya 1925: 130) sözleriyle cevap verir. Avrupa’yı hiç görmemiş, ancak tam bir Batılı hayatı tercih eden Bihter’e ve onun çocukların giyimine karışmasına karşı, Paris’te doğup İstanbul’da mürebbiyelik yapan De Courton daha muhafazakâr ve esnek davranır.

Matmazel de Courton, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında İstanbul’da pedagojik yöntemlere uygun, planlı programlı bir eğitimci örneği sunar. “Çocukların eğitiminden sorumlu kişi olarak, Avrupa kültürünün üst sınıf Türklere taşınmasında önemli bir halkadır.” (Evin 2004:300). Çocuklara bir anne şefkatiyle yaklaşması, arada hep bir mesafe olmakla beraber sevgiyle bir disiplin oluşturması, günlük hayatı zaman çizelgesine göre tanzim etmesi dönemine göre oldukça yeni şeylerdir. Çocuklardan birinin dersiyile ilgilenirken, diğerini ilgili olduğu alana yönlendirir. Dilde ilerlemeleri için tercüme yapıtırır. Onları düzenli şekilde kontrol eder, tashihler yapar. Örneğin De Courton, Bülent’e ders verirken, kardeşi Nihal piyanosu, dikişi, gergefi veya işlemeleriyle uğraşır. Bir yabancı mürebbiye olarak De Courton’un önemli özelliklerinden birisi de sır saklaması, bir Batılı gibi kendisini direk ilgilendirmeyen konulara karışmaması ve bilgi ve tecrübesiyle bazı öngörülerde bulunmasıdır. Nitekim yalıda Adnan Bey’in yeni ve genç eşi Bihter’le Behlül’ün yasak aşklarını fark ettiği halde kimseye bir şey söylemez (Kerman 2008:108-109).

SONUÇ

Osmanlı Türk modernleşmesinde eğitime verilen öneminin artması ve yaygınlaşması Tanzimat'tan sonradır. Özellikle kız çocuklarının eğitime kazandırılması ilk "İnas" kız okullarının 1870'li yıllarda açılmasıyla. Edebî bir tür olarak Türk romanının ilk örneklerinin ortaya çıkması da bu dönemdedir. Toplum hayatına ayna tutan romanlarda bu devirde yaygınlaşan mürebbiyelere/enstitütrisler yer verilmiştir. İlk başlarda Avrupa'dan özel olarak getirilen, daha sonra bir iş ve emek kazancına dönüşen mürebbiyelik mesleğiyle varlıklı Osmanlı Türk ailelerinin yalılarında, konaklarında, köşklerinde Avrupalı mürebbiyeler görülmeye başlanır. Bunların bir kısmı -çok az bir kısmı demek belki daha doğru olur- gerçekten eğitilmiş, terbiyeden, pedagojiden anlayan, işini düzgün yapan insanlar olsalar da, büyük bir kısmı dönemin modasının farkında olarak bu işi bir kazanç kapısı olarak görürler.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâtuñ Bey'le Râkım Efendi* romanında olduğu gibi sahip olduğu Batılı değerleri yaşamaya çalışan ancak; Doğu değerlerine de saygı duyan Jozefino gibi örnekler vardır. Bunun yanında Hüseyin Rahmi'nin *Mürebbiye* romanında olduğu gibi "düşmüş bir kadın"ken Osmanlı konaklarında, köşklerinde, yalılarında para kazanmak için mürebbiye olarak iş bulan, el üstünde tutulan tipler de ortaya çıkmıştır. Ancak bunlar ahlakî yönden toplumun çöküntüye uğramasına, ailelerin yıkılmasına sebep olmuşlardır. Bu örneklerin dışında işini düzgün yapan, pedagojik metotlara uygun eğitim veren olumlu mürebbiyeler de olmuştur. Bunların en bilineni Halid Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* romanındaki de Courton 'dur. O bir mürebbiye olmanın ötesinde, öksüz kalan çocuklara annelik hissini de vermeye çalışmıştır.

Özetle, Tanzimattan sonra sosyal hayatta bir çalışma alanı olarak ortaya çıkan ve romanlara da yansıyan Batılı mürebbiyeler mesleesi Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar varlıklı ailelerin bir parçası konumda olmuşlardır. Batılı mürebbiyelerin ortaya çıkmasında Avrupa'ya duyulan hayranlık kadar Osmanlı'da kızların eğitime geç başlanmasının da rolünün olduğu söylenebilir. Avrupa'dan gelen mürebbiyelerin hepsinin belli bir eğitim seviyesine, mesleki yeterlilik ve ehliyeteye sahip olmadığını söylemek zordur. Ancak mürebbiyelerin yol açtığı olumsuz sonuçların ortaya çıkmasında, gelen mürebbiyelerin niteliği kadar, Batılılaşmayı yanlış anlayan, farklı olmayı çocuklarına yabancı mürebbiye tutmak olarak algılayan sonradan görme ailelerin de sorumluluğu vardır. Kendi değerlerine yabancı, ehil olmayan Batılı mürebbiyeler elinde yetişen varlıklı aile çocukları daha sonra topluma ve kendi değerlerine uzak kalmıştır. Nitekim bunların yansımaları bir nesil sonra, hem sosyal hayatta hem de romanlarda dile getirilmiştir.

KAYNAKÇA

- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi (1901), *Mürebbiye*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 2. Basım.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya (1925), *Aşk-ı Memnu*, İstanbul: Sabah Matbaası.
- “Alafranga Terbiye”, *Hanımlara Mahsus Malumat*, Nr. 13, 30 Rabiülevvel 1313 / 20 Eylül 1895, s.25-26.
- Ahmet Midhat Efendi, *Mesâil-i Muğlâka*, Dersaadet 1316 [1898], (Haz. Kazım Yetiş), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Midhat Efendi (2000), *Felâatun Bey ile Râkım Efendi, Kırk Ambar Matbaası*, İstanbul 1292 [1875], (Haz. Necât Birinci), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKYÜZ, Kenan (1983), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Ankara: Mas Matbaası.
- AKYÜZ, Yahya (1982), *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye Kadar)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- BAYKARA, Tuncer (2007), *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- CERAN, Dilek (2002), “Mürebbiyelik ve Türk Romanında Bazı Mürebbiye Tipleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, Konya 2002, s.218-221.
- ÇAĞMAN, Filiz (1993), “Sanatçı Kadımlar”, *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın: Anadolu Kadınının 9000 Yılı*, (Haz. Selmin Kangal, Nurhan Turan, Banu Mahir), Ankara: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- ÇİTÇİ, Selahattin (2011), *Türk Romanında Yabancı Okullar Ve Kültürel Değişimdeki Roller (1881-1950)*, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.
- Fahrünnisa, “Muharrir Beyefendi”, *Hanımlara Mahsus Malumat*, Nr. 10, 10 Rabiülevvel 1313/31 Ağustos 1895, s.12-13.
- AYTAŞ, Gıyasettin (2002), “Batılılaşma Maceramızda Türk Romanına Yansıyan Tipler”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 22, S.1, Ankara 2002, s.133-148.
- EVİN, Ahmet Ö. (2004), *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul: Agora Kitaplığı
- GÖÇGÜN, Önder (1993), *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İŞİN, Ekrem (1988), “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, C. IX, S. 51, Mart 1988, s. 22-27.
- İŞİN, Ekrem (1995), *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet (1976), “Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Asli Tipler”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2006), “Müslüman Osmanlı Evlerinde Avrupalı Mürebbiyeler (1901)”, *Toplumsal Tarih*, Nr. 126, Haziran 2004, s. 98-100.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2014), *Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadımlar (1869-1927)*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- KAVCAR, Cahit (1985), *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KERMAN, Zeynep (1998), “Hüseyin Rahmi ve Halid Ziya'da Mürebbiye Meselesi”, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KERMAN, Zeynep (2008), *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- OKAY, Orhan (2008), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- PERİN, Cevdet (1946), *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TAN, Murat (2014), *Edebi Eserlerde İktidar Mücadelesi (1896-1923)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2006), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TOKER, Şevket (1990), *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Alafranga Tipler*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- TOSKA, Zehra (1994), “Tanzimat Kadını”, *Tarih ve Toplum*, S: 124, Nisan 1994, s. 5-12.
- TÜZER, İbrahim (2011), “Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın “Mürebbiye”sinin Hallerinden Anlatının Unsurlarına”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3 Summer 2011, p. 1277-1285, www.turkishstudies.net, [DoiNumber http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2639](http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2639), ANKARA-TURKEY.
- UĞURCAN, Sema (1992), “Tanzimat Devrinde kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı

- Dursun Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.497-510
- ULU, Cafer (2014), "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Mürebbiyelik Müessesesi" *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/1 Winter 2014, p. 595-610. ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, [DoiNumber:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6068](http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6068), ANKARA-TURKEY.
- Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908) Seçki*, (2009), (Haz. Mustafa Çiçekler-M. Fatih Andı), İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları. (Fatma Aliye, Hanımlara Mahsus Gazete, Nr. 37, 25 Kânunuevvel 1311/6 Ocak 1896, s. 1-2)
- YILMAZ, Tuba (2012), *1923 – 1940 Arası Kadın Romanlarında Kadın ve Cumhuriyet*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.